

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, Jan.- June. 2023

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2023ء، مسلسل شمارہ 15

☆ ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان، چاندنگیل، ستونٹ کور

DEPICTION OF PRESENT LIFE STYLE IN HEER WARIS SHAH

ہیر وارث شاہ وچ اجو کے وسیب دامہاندرہ

Abstract

Punjab has an important role in the history of the world literature and civilization. The first book that came down to us was in the form of the Vedas, written in the great region of Punjab. Apart from this, the world's first grammar has also been given by "Panini" in the form of "Ashtadhyayi" in this region and has made a significant addition to literature in the world. As far as the stories are concerned, it is mentioned in Hindu Mythology which is related to the historical, religious and philosophical aspects of the region. In this regard, the story of Lord Ram and Sita can be said to be the most legendary of the stories. In the 18th century, the great masterpiece of Punjab was "Heer Waris

☆ اسٹنٹ پروفیسر شعبہ جی ای یونیورسٹی، لاہور
☆ لیکچرار، گورنمنٹ گریجویٹ کالج سمندری، فیصل آباد
☆ لیکچرار، کنہیر ڈکال، لاہور

Shah", which has been assimilated into the culture of Punjab in such a way that we talk about BC or Nath Jogi's Sur, Ley and Taal mentioned in "Heer Waris Shah" as prominent features. Waris Shah described the social, economic and religious decline of the 18th century through "Heer", Perhaps no other literature in the world can describe it in that prolific way. That peculiar culture is still present in our society in one way or another. We have to think that how an ideal society can be created where our future generations will be enjoying a prosperous environment and freedom of expression along with religious harmony and tolerance leading to the co-existence among the all segments of the society.

Keywords: History, Society, Heer Waris Shah, Region, Ram and Sita

دُنیا بھر دے لوکاں وچ ایہہ سوال بہت زیادہ چنگر رہیا کہ ادب داسماج تے وسیب نال کیہ رشتہ ہے۔ ایہہ جواب ایس گل توں شروع ہوندا اے کہ وسیب وچ لوکاں دے رہن سہن، کم دھندے، رسم و رواج، ریتاں تے ہسن کھیڈن دے طریقے (تفریح دے وسیلے) شامل ہونداں نیں۔ ایہہ اک پیڑھی توں دوجی پیڑھی تک بزرگاں دے قولاں دے طور تے اپڑ جانداں ہن۔ نسل در نسل اپڑ دیاں اپڑ دیاں بہت کجھ گواچ وی جانداں تے ایس وچ نواں شامل ہو جانداں۔ پنجاب دے وسیب نے ایس نوں ہوڑ ونگھیا وی ول پریریا اے۔ ایس وچ لگاتار وادھے ہو رہے نیں۔ جیویں ساڈا جیون جاج، رہن سہن، رسم رواج، رشتہ ناتے، کھانا پینا، بولی، لوک گیت، سماج وچ وچرن دے قاعدے قانون، ایس توں وکھ دھرم دے ناں تے بنائے ہوئے سماج دے قانون وی ہولی ہولی ایہدا حصہ بن رہے

نہیں۔ دُنیا دے سبھ توں پُر اِنے وسیب دی گل کیتی جاوے تاں تحقیقی نقطہ نظر نال پُر انا ترین وسیب پنجاب بن دا اے۔
کیوں جے محمد آصف خاں لکھدے نیں:

”پنجاب توں جیہڑی سبھ توں پُر اِنے باندرور گے انسان دی رہند کھو ہند لہھی
ہے۔ اوہ گھٹ ودھ ڈیڑھ کروڑ ورھے پہلاں دی ہے اتے نسلیات دے
ماہراں وچ Punjab Dryopithecus دے ناں نال جانی جاندی
اے۔ گل استھے ای نہیں کی پنجابی دے پہاڑی علاقے توں جو ہور رہند
کھو ہند لہھی اوس نوں Rama Pithecus آکھیا گیا ہے۔ اتے اوس دی
عمر اک کروڑ 40 لکھ ورھے دی گئی اے۔“ (1)

ایس بارے کجھ گلاں ایس پرکار دے اکھراں دے موتیاں نوں وادی سواں بارے ڈاکٹر ڈی این واڈیا،
ڈی تیرا تے ٹی پیٹر سن ایس سٹے تے اپڑے ہن کہ:

“But at different localities in the same river
Valley, implying independent existence of the
two kinds of man in the Panjab During the 2nd
interglacial times.” (2)

انج نیل یونیورسٹی یو ایس اے دے مہان کھوج کار و دووان پروفیسر ڈیوڈ پلینچیم تے جیا لوجیکل سروے آف
پاکستان دے مہان لکھاری ڈاکٹر ابراہیم شاہ۔ ایس توں وکھ اوہناں نال ہاورڈ یونیورسٹی (یو ایس اے) دے مہان
لکھاری تے و دووان ڈاکٹر تاثیر حسین ہوراں کیسمل پور توں 20 میل جنوب وچ کوئی ساڈے چار کروڑ ورھے پہلاں
دیاں چٹاناں وچوں اجیہی Primate Specimens سو مے لہھے ہن جو پنجاب وچ انسانی نسل دی شروعات نوں
اک کروڑ 30 لکھ سال تائیں لے گئے ہن۔ ایہناں نے ایس گل نوں اک پریس کانفرنس وچ وی دسیا اے کہ:

”اک کروڑ سال پہلاں ایس علاقے وچ انسان موجودہ شکل وچ اپڑ گیا

سی۔“ (3)

جے ٹیوے لاکے گل کیتی جاوے تاں پنجاب دُنیا دا خورے اکلا علاقہ اے جتھے گرمی، سردی سنے سارے موسم بناں چھت دے ہنڈائے جاسکدے نیں کیوں جے ایہہ خطہ اینا گرم نہیں کہ بندہ سڑبل جائے تے نہ اینا ٹھنڈا اے کہ سردی نال موت ہو جائے۔ فیر ربوں زرخیز تے ہر شے اپنے آپ اُگ پیندی اے۔ پوٹھو ہاردی دھرتی پھلاں دی دولت نال اے وی مالا مال اے تے اودوں وی ہووے گی۔ ایس لئی جنزراں آپوں اپنی جودہ دن جدوں اُکھلی گھت چھڑیندیاں نیں۔ وارث شاہ پنجابی زبان دے کلاسیکی شاعراں وچ اُچھ تھان رکھدے نیں۔ اوہناں دی ہیر نوں لوکائی وچ انتاں دی مانتا ملی۔ اک زمانہ سی جدوں بجلی اے گھر گھر نہیں سی اپڑی۔ جس پاروں لوک کسے دائرے، چوپالیاں کسے چودھری دے ڈیرے تے اکٹھے ہو جاندے۔ اوتھے ہر رات ہیر پڑھی تے سنی جاندی۔ لوک وارث شاہ دی ہیر دا آئندہ ماندے تے اوہدے شعراں وچ لگی سیانف نال اپنی حیاتی دے راہ روشن کردے۔ ہیر وارث شاہ گھر گھر وی پڑھی جاندی سی۔ ہیر وارث شاہ دی ایس عوامی مقبولیت داوڈا کارن وارث شاہ دالوکاں دے ساہواں نال ساہ لینا اے۔ لوکاں دی حیاتی دے دکھ سکھ اوس جس موہ نال اپنی ہیر وچ سمائے نیں اوہدی مثال ہور کسے شاعر کول نہیں ملدی۔ وارث شاہ دے مصرعے اجیہیاں مثالاں بن گئیاں سن کہ جدوں کسے مسئلے تے وارث کولوں گواہی مل جانی تے اگلے چُپ ہو جانا۔ مثلاً کسے اتھرے بندے جیہڑا ہن سدھر گیا ہووے۔ وارث شاہ پنجابی کلاسیکی شاعراں وچ نو بیکلی تے اُچی تھان رکھدے نیں۔ وارث شاہ اک عظیم صوفی شاعر نیں تے اوہناں دی لکھی ہیر اک شاہکار دا درجہ رکھدی اے۔ ایہہ داستان بھاویں اک رومانوی قصہ اے پر ایس قصے نے وارث شاہ نوں امر کردتا اے۔ پنجابی دے مشہور شاعر میاں محمد بخش ہوریں لکھدے نیں:

وارث شاہ سُخن دا وارث نندے کون اوہناں نوں

حرف اوہدے تے اُنگل دھرتی ناہیں قدر اسانوں (4)

وارث شاہ جنڈیا لے دے رہن والے سن جتھے اوہ 1722ء وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں دے پوداناں سید گل شیر شاہ سی۔ اے نیکے ہی سن کہ ودیا حاصل کرن لئی قصور چلے گئے تے اوتھوں اوس ویلے دے مہان ادھیا پک غلام مرتضیٰ قصوری کولوں ودیا پراپرت کیتی۔ ایہہ گل دی سبھ لوک جاندے نیں کہ ایہہ اوہی غلام مرتضیٰ قصوری نیں جیہناں کولوں مشہور صوفی شاعر سید بکھے شاہ ہوراں وی ودیا حاصل کیتی سی۔

”قصور مگروں اوہ بابا فرید الدین گنج شکر دے مزار تے اڑے تے اوتھوں
دی گدی دی بیعت دی کیتی تے فیض وی پایا۔ اوتھوں نکل کے ملکہ ہانس
پہنچے تے اوتھے رہندیاں ای اوہناں اپنی ہیرنوں مکمل کیتا۔“ (5)

ہیر وارث شاہ کیہ اے؟ ایہہ صرف پیار تے محبت دی داستان ای نہیں بلکہ اپنے دور دی تاریخ تے رہتل دا
اک انسائیکلو پیڈیا اے۔ ڈاکٹر عابدہ حسن لکھدیاں نیں:

”وارث شاہ دی ہیر اک لازوال رومانی داستان ای نہیں اٹھارویں صدی
دی سیاسی، سماجی، مذہبی، معاشرتی تے علمی صورت حال دی موہنہ بولدی
تصویر اے۔ ایہدے وچ پورا پنجاب جیوند جاگد اساہ لیدنا نظر آؤندا اے۔
پنجاب دی حیاتی داکیر اچکھ اے جیہڑا ایہدے وچ نہیں ملدا۔“ (6)

کسے وی شاعر دے کلام نوں پرکھن تے سمجھن واسطے اوس دور دی سیاسی، تمدنی، مذہبی، تہذیبی تے ادبی تاریخ
توں جانکاری حاصل کرنا ضروری اے۔ کیوں جے کوئی وی شاعر یا ادیب اپنے وسیب اتے رہتل توں دکھ ہو کے
نہیں رہ سکدا۔ وارث شاہ دادور سیاسی، مذہبی تے وسیبی انقلاب دادور اے۔ غلام مصطفیٰ البسل لکھدے نیں:

”وارث شاہ دا دور محمد شاہ رنگیلا توں شروع ہو کے احمد شاہ ابدالی دے
حملیاں تیک دادور اے۔ وارث شاہ نے بہت ساریاں بغاوتاں تے بدحالی
نوں اکھیں ڈٹھا۔ ایسے لئی اپنے حصے وچ اوہناں ایس ساری غارتگری
تے تہذیبی بحران نوں نظمیا اے۔“ (7)

وارث شاہ نے قصہ ہیر 1180ھ وچ مکمل کیتا۔ ایہہ 1823 بکرمی اتے 1767ء دا ویلا بن دا اے۔ زاہد
اقبال اپنے اک مضمون ”ہیر وارث شاہ۔ جان پچھان“ وچ لکھدے نیں:

”ہیر 1180 ہجری وچ مکمل ہوئی۔ 1180 ہجری 9 جون 1766ء توں
شروع ہو کے 29 مئی تیک جاندا اے۔ تے سمت 1823 بکرمی مارچ
1766ء توں شروع ہو کے 14 اپریل 1767ء نوں مکمل اے۔“ (8)

ایہہ اوہ ویلا اے جدوں مغل بادشاہ اورنگزیب عالمگیر (وفات 1707ء) دی وفات دے مگروں اوہدے
چکھلیاں کولوں راج گدی سنبھالی نہ جاسکی۔ پورے ہندوستان وچ عجیب جیہی افراتفری سی۔ بغاوتاں اتے لڑائیاں دا
اک لمیر اسلسلہ ٹر پیا۔ ہر صوبے دار نے صوبائی خود مختاری دا اعلان کردتا۔ پورا ملک ڈاکو راج دے پر چھاویں پٹھسی۔
لٹ ماردا بازار گرم سی۔ وارث شاہ داسمکالی بابا بلھے شاہ کمر لائے اٹھیاتے کہن لگا:

جدوں اپنی اپنی پے گئی دھی ماں نوں لٹ کے لے گئی

مونہہ بارہویں صدی پیا ریا سانوں آمل یار پیا ریا (9)

جدوں کہ وارث شاہ داقلم انج کیرنے کیردا اے:

3- جدوں دیس تے جٹ سردار ہوئے گھر وگھری جاں نوں سرکار ہوئی

4- اشراف خراب کمین تازہ زمیندار نوں وڈی بہار ہوئی

5- چور چودھری یار نے پاکدامن بھوت منڈلی اک تھوں چار ہوئی (10)

ایہناں شعراں چوں اسیں وارث شاہ دے دور دا مہاندراسیجے ای پچھان سکدے آں۔ وارث شاہ ہوراں
اپنے حساس دل نال نہ صرف اپنے علاقائی بلکہ ملکی جھگڑیاں بارے کھل کے لکھیا اے تے اوس ویلے دے سیاسی لہ
چڑھانوں شعری تصویراں راہیں ساڈے ساوین لیا کھلاریا اے۔ وارث شاہ دی ہیرنوں لکھیاں بھاویں صدیاں دا
پینڈاپوریا جاکھیا اے پروارث شاہ دی ہیر وچوں اجو کے پنجاب دا مہاندراسیجے ای نظر آجاندا اے۔ ڈاکٹر عابدہ حسن
لکھدیاں نیں:

”کسے قوم دا سیاسی تنزل اوہدے اخلاقی تنزل دا پیش خیمہ ہوندا اے۔ (11)

بھاویں دنیا گلوبل ویج داروپ دھار چکی اے۔ سائنس دی ترقی انتاں تے سچ گئی اے پر پنجاب اج وی

وارث شاہ دے دور وچ ساہ لے رہیا اے۔ دیس دی تصویریتیکے تاں وارث شاہی دور چیتے آجاندا اے۔ کرداراں

نوں ساوین رکھ کے جے ہیر وارث دا مطالعہ کیتا جائے تاں وارث شاہ اجو کے دور دے درداں نوں اُلکد انظر آندا

اے۔ وارث شاہ دی ہیر وچ سارے کرداراں دی انجے ہارتڑ دے پھر دے دسدے نیں۔ محمد انور رانا لیکھ وچ اشارہ

کردے نیں کہ:

”سماجی تعلق اتے رشتہ داریاں دی گل کرینے تے پنچایت، قاضیاں دی عدالت، بھراواں دارشتہ، پیر مرید تعلق، گاہک دکاندار، ملاح تے رانجھا، پیوڈھی دارشتہ، چودھری تے کامے دا بھروسہ مثالی ہووے تے اک بہترین دیہاتی سماج ترتیب پاؤندا اے۔“ (12)

وارث شاہ دی ہیر کردار نگاری دا سوہنا نمونہ اے۔ اوہنے جو کردار لکھیا، اوہدے وچ جان پادتی۔ ہیر دے کرداروں دا ذکر کردیاں احسان اللہ طاہر لکھدے نیں:

”ہیر وارث شاہ دی ہیر دے ایہہ کردار تے ایہناں دیاں گلاں ای ہیر وارث شاہ نوں ہمیشہ دی حیاتی دے گئیاں نیں۔“ (13)

احسان اللہ طاہر نے ایہناں کرداروں دے حوالے نال معاشرے نوں اک نویں روپ وچ دیکھن دا جتن کیتا۔ موجودہ چودھری، دھیدو دے ست بھرا، مٹلاں، ملاح، ہیر دا پیو چوچک، سید اکھیڑا، بالنا تھ جوگی، کیدو، رانجھے تے قاضی دے کرداروں دی زبانی جاگیر دارانہ معاشرے دے ایہناں کرداروں دے کوجھ نوں بڑے سوہنے اکھراں وچ بیان کیتا گیا اے۔ مریم احمد اپنے لیکھ ”ہیر وارث شاہ دے مردانے کردار“ وچ لکھدیاں نیں:

”مٹلاں دا کردار انتشار دی علامت اے ایہدے راہیں وارث شاہ نے اٹھارویں صدی دے اوہناں دھکاشاہی کرن والے مولویاں دی نفسیات نوں ظاہر کیتا اے جیہناں دا اپنا قول تے فعل اک نہیں سی۔“ (14)

ہیر وارث شاہ وچ مٹلاں دے عمل نوں وارث شاہ نے کھلے شہداں وچ اوہدے مندے کرداروں نہ صرف نندیا اے سگوں منبر تے بیٹھے ہوئے ہر اوس کردار دی نندیا کیتی اے جیہڑا اوس ویلے لوکائی نال دھرو کر رہیا سی۔ اجو کے سماج وچ وی انجیہ کرداروں دی وڈی گنتی اوہی سلوک کر رہی اے جیہڑا ایٹھاں وارث شاہ نے ذکر کیتا اے۔ مٹلاں تے قاضی معاشرے لئی ریڑھ دی ہڈی ہوندے نیں۔ قاضی تے مٹلاں دا ایہہ فرض بن دا اے کہ اوہ حق دار نوں صحیح معنیاں وچ اوہدا حق دووے پر وارث شاہی معاشرے وچ، اوس وسیب اتے رہتل وچ قاضی دا کردار وی سانوں الٹ روپ وچ نظر آندا اے۔ ساکا داریاں، پالن دے نال نال قاضی نا انصافیاں کردے نظر آندے نیں۔

وڈھی لین توں وی باز نہیں آندے۔ وارث شاہ دے مردانہ کردار ہون یا زنا نہ اوہناں ہر کردار دے مونہوں معاشرے دی عکاسی کردے شعر سنائے نیں۔ اوہناں اپنے دور دے پنجاب دی سیاسی، مذہبی، وسیبی تے رہتل دی تصویر بنا کے ساڈے سامنے اوس معاشرے نوں لیا کھلاریا۔ ڈاکٹر حفیظ احمد لکھدے نیں:

”پنجابی معاشرت دا کوئی پہلو اوہناں دی قلم توں اوہلے نہیں رہیا۔ ایس

طرحاں ایس وارث شاہ دی ہیر نوں پنجابی زبان دا انسائیکلو پیڈیا وی کہہ

سکنے آں۔“ (15)

مگدی گل ایہہ ہے کہ 250 ورھیاں دا پینڈا کرن توں مگروں جے ایس نبھ نال ویکھیے تاں ایس او تھے دے او تھے ای کھلوتے آں۔ ساڈے سماج وچ اج دی اوہی بُرائیاں موجود نیں جیہڑیاں اج توں ڈھائی سو ورھے پہلاں موجود سن۔ ایس توں ایس ایہہ کہہ سکنے آں کہ وارث شاہ دی ہیر وچوں سانوں اجو کے ویلے دا مہاندر اصف وکھالی دیندا اے۔ اوس ویلے دے سماجی، معاشی تے مذہبی پکھنڈ نوں جس روپ وچ ہیر وارث شاہ وچ بیان کیتا گیا اے۔ دُنیا دے کسے ادب وچ جاں کسے سمھیا چارک وچ ایس نوں ایس ڈھنگ نال بیان نہیں کیتا جاسکدا۔ سوچنا ہُن نرا ایہہ ہے کہ ایہناں سماجی گھاناں نوں کیہڑے ڈھنگ نال مُکایا جاوے۔ تاں جے ایس آون والیاں نسلاں نوں خوشحال سماج تے مذہبی آزادی دے نال نال اظہار رائے دی آزادی وی دے سکھے۔

وارث شاہ اوہ سدا ہی جیوں دے نے جھہاں کیتیاں نیک کمائیاں نی (16)

حوالے

- 1- محمد آصف خاں، پنجابی بولی دا پچھو کٹر، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1996ء، ص: 44
- 2- Sankalia H. D. "Prehistory and Photo History in India and Pakistan, Bombay, 1962, P:4.
- 3- The "Dawn" Karachi 25 March, 1977
- 4- میاں محمد بخش، سیف الملوک، سوڈھی، شریف صابر، لاہور: سیداجمل حسین میموریل سوسائٹی، 2022ء، ص: 488
- 5- ادہی، ص: 128
- 6- عابدہ حسین، ڈاکٹر، مضمون: وارث شاہ دے کلام وچ پنجابی سماج، رہن سہن تے مذہب، ”پارکھ“ لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، مسلسل شمارہ نمبر 2، جولائی 2016ء، ص: 56
- 7- غلام مصطفیٰ بسمل، مضمون مشمولہ، وارث لیکھ، احسان اللہ طاہر، ص: 47
- 8- زاہد اقبال، ہیر وارث شاہ، جان پچھان، مشمولی چھما ہی لیکھ، لاہور، ص: 170
- 9- بلھے شاہ، کلام بلھے شاہ مکمل کافیاں، سوڈھی محمد شریف صابر، سیداجمل حسین میموریل سوسائٹی، لاہور، 2023ء، ص: 101
- 10- شیخ عبدالعزیز، ہیر سٹرایٹ لا، ص: 489
- 11- عابدہ حسن، ڈاکٹر، لیکھ، ص: 60
- 12- محمد انور رانا، وارث شاہ دامعاشرہ، مشمولہ لیکھ، ص: 127
- 13- احسان اللہ طاہر، بولے بولیاں جو وارث شاہ میرا، گوجرانوالہ: فروغ ادب اکیڈمی، 2005ء، ص: 84

- 14 مریم احمد، ہیر وارث شاہ دے مردانہ کردار، مشمولی، لیکھ، لاہور، جولائی توں دسمبر 2009ء، ص: 244
- 15 حفیظ احمد، ڈاکٹر، ہیر وارث شاہ وچ پنجاب دی سماجی تے سیاسی حالت، مشمولہ، لیکھ، ص: 36
- 16 شیخ عبدالعزیز، پیرسٹرایٹ لا، ص: 338